

«Todo es nada»

L'última gregueria de Ramón, explicada per Josep Pla

Antoni Martí Monterde

Cada carrer del centre de Buenos Aires té el seu cafè ple d'ombres. En realitat, tots els cafès del món n'estan plens, d'ombres successives, a les quals afegim la nostra. Però en una ciutat com la capital d'Argentina, on una bona part de la producció literària ha estat escrita sobre taules plenes de tasses mig buides, sobre taules desgastades per colzes antics, un seu a prendre un cafè amb timidesa, tot interrogant-se sobre quin pes haurà suportat la cadira, qui haurà mirat abans per la mateixa finestra que nosaltres ara, i a més a més va saber escriure-ho. Caminant pel carrer Florida, un carrer de vianants apressats, es pot anar a buscar la memòria de Jorge Luis Borges a les taules de la Confitería Richmond; i encara més: la de tots aquells altres escriptors que, sense ser Borges, també seien a les seves taules angleses a prendre un cafè entre llibreria i llibreria. Un escriptor com aquest podria omplir la memòria de tot un local, encara que sigui tan gran com aquest. Però hi ha taules arraconades, amb desgast d'altres fulls. Per exemple, els de Ramón Gómez de la Serna i Josep Pla, que un dia van trobar-se en una d'aquestes taules, impossible ja de reconèixer.

Antoni Martí Monterde és professor de Teoria de la Literatura i Literatura comparada a la Universitat de Barcelona. Com a assagista ha publicat *J.V. Foix o la solitud de l'escriptura* (Edicions 62, 1998).

Pla va arribar per primer cop a l'Argentina els primers dies de 1958, com una escala més d'un llarg reportatge americà, d'encàrrec, per a la revista *Destino*, que després recolliria, maltraduït per algú al català, dins el *Viatge a l'Amèrica del Sud* de *En mar*. El reportatge l'havia vingut molt bé, fins i tot l'havia propiciat per tal de retrobar un vell amor, l'enigmàtica Aurora que havia vingut a viure a Buenos Aires anys abans, i per qui després faria més visites a aquesta ciutat, sempre barrejades amb qüestions mig periodístiques. A més a més, una altra raó per anar-hi era arrencar de l'Editorial Sudamericana, del seu vell amic López Llausàs, un contracte per a l'edició en forma de llibre dels seus articles de *Destino* sobre Israel. Tant l'encontre amorós com l'editorial reeixiren, aquest darrer només uns mesos més tard, sota el títol *Israel en los presentes días*.

Pla i Buenos Aires: caldria esperar molt d'aquesta combinació. Però Pla va escriure sobre Buenos Aires algunes de les seves pàgines més memorablement mediocres, és a dir, més dignes d'oblit. Cada ciutat que ha habitat Pla: Madrid, París, Girona, Barcelona, Londres... m'ha proporcionat sempre hores intensíssimes. Llegir aquelles anotacions de Pla, impròpies tant de la ciutat com de la seva prosa, de la qual sóc un incondicional admirador, van suposar

una de les meves més grans decepcions davant d'un llibre. No són un llibre de Pla, són uns reportatges d'encàrrec amb contingut també d'encàrrec. L'editor no es mereixia més, ja que l'havia enviat a l'altra banda de l'Atlàntic amb el bitllet del vaixell pagat amb insercions de publicitat a les planes de la revista, i amb quatre pessetes que amb prou esforços permetrien o dinar o sopar: per a fer dos àpats diaris va haver de recórrer a l'hospitalitat. Una hospitalitat doble: dels amics, pel que fa al menjar; d'Aurora, pel que fa al sostre durant prou dies. Va omplir uns fulls superficials, sense contorns ni matisos, monòtons; curiosament diu que l'originalitat de Buenos Aires és la seva aclaparadora monotonia: era la manera més ràpida de ventilar una immensitat que se li feia inapamable –com a tothom. Els seus comentaris són previsibles fins el tòpic d'enciclopèdia de butxaca, quan no trets dels llibres de Santiago Rusiñol, *Del Born al Plata* (1911), Le Corbusier, *Précisions*, (1930), i potser també de la *Explicación de Buenos Aires* que Ramón havia publicat el 1948 a Madrid. No implica en cap comentari la seva radical subjectivitat més que com a forma de mandra, i molts els podria haver escrit qualsevol altra persona, escriptor o no, perquè no són literatura, i qui afirmi el contrari o és un perioidiota febrós amb ínfulas de planià acadèmic, o és que no en sap ni un borrall, ni de literatura ni, sobretot, de Pla –o totes dues coses alhora. Com que no em podia pas creure que Pla hagués escrit allò, vaig pensar que potser l'original publicat en *Destino* havia quedat estrafet, mutilat per l'edició en forma de llibre, i que el Buenos Aires de Pla seria infinitament millor; però en buscar-lo vaig constatar que no era així.

Gairebé cada coma de la versió catalana era una coma a l'original en castellà. Com es que, per cert, va costar prou d'editar, perquè els primers articles que Pla va trametre eren gairebé una taca de tinta. L'editor Vergés va escriure'l, a Buenos Aires, dient-li que «tant el paper com la tinta en que has escrit els articles són desastrosos. Paper blau i tinta blava que més aviat sembla aigua, que fan un conjunt il·legible. A la impremta s'han negat a compondre'l i hem hagut de passar l'article a màquina desxifrant-lo. ¿No podries per favor escriure en paper blanc i fer la lletra un pèl més grossa? Ens faries un gran favor». Malauradament, el contingut no pagava la pena de tant d'esforç.

Tot i que Pla ho consigna en el seu «Calendario sin fechas» de l'època que va fer aquelles cartes de Buenos Aires, aquesta trobada amb Gómez de la Serna no va ser recuperada en forma de llibre més que de manera fragmentària, i no dins aquell volum, sinó per a un *Retrat de passaport* del madrileny. Un retrat més que de passaport de certificat de defunció, perquè va ser engiponat –es tracta d'un altre text fluix de Pla– amb motiu de l'òbit ramonià. Un escrit, com tots els seus sobre aquest personatge, ple d'indignació, enverinat, cosa que fa de les crítiques que conté –moltes assenyades, però– un atac inversemblant, poc creïble, sobretot en veure'l adobat amb errors –de Pla? del traductor?– com rebatejar a Luisa Sofovich com la senyora Fiscovich. Si més no, cal reconèixer una cosa: la necrològica és absolutament sincera, no va aprofitar per fer l'habitual i hipòcrita elogi del difunt. El tracta com a «el senyor Gómez», es resisteix a dir-li pel nom complet més enllà del necessari, i, sobretot, es nega a anomenar-

lo senzillament Ramón, negant-li així tot valor al *ramonismo*, abolint tota referència a la generació unipersonal que havia constituït en les lletres espanyoles, al gènere literari que va omplir més planes als cafès madrilenys. Potser l'explicació d'aquella supressió, i del rebatejament de l'escriptora argentina, sigui la desastrada manera com es van preparar les seves *Obras Completas*, però no es gens descartable que el menyspreu del gironí pel madrileny hi comptés prou.

Tanmateix, fullejant les pàgines d'aquella revista —més aviat entretingut amb les fotogràfies de Ramón Dimas del Buenos Aires de finals dels anys cinquanta—, vaig ensopegar amb aquella entrevista traspaperada. De fet, aquelles ratlles desaparegudes sobre Ramón segurament són les més interessants que Pla va trametre des d'Argentina al seu destinatari periodístic. Sense arribar a ser brillants, sí que són un document tens, i fins i tot punyent, sobre la derrota definitiva de Ramón Gómez de la Serna: és possible que siguin una fabulació més de Pla, que s'inventés aquest encontre, o que el defugís i fins i tot se'is dissimuladament en una altra taula, allunyada, invisible, d'amagat fins i tot de l'editor López Llausàs, que havia concertat la trobada. Com també trobaria versemblant que Pla ni tan sols petgés mai el carrer Florida, ni posés un peu a l'Argentina, si no fos perquè he vist un rebut al seu nom de l'Hotel Regis, al carrer Lavallo —habitació 317. Però la seva veritat literària s'imposa: les que descriuen la seva trobada amb Ramón són ratlles que ratllen sorollosament el vidre de la tristesa, sobretot perquè el gran encert de Pla en aquell article consisteix a cedir la paraula a Ramón, fer-lo parlar, en un diàleg que el

cronista hàbilment converteix en monòleg amb el seu silenci, un monòleg només mentalment interromput per descripcions lancinants.

Ja en 1921, en pàgines escrites a Madrid, l'antivanguardista acarnissat que era Pla havia mostrat un seriós disgust davant del personatge, de qui menyspreava sobretot la frívola recerca de l'enginy, el caos acumulatiu i el pensament gregueritzant amb què transformava tota mesura en desmesura, com si Ramón, per culpa de la darrera síl·laba del seu nom, fos un augmentatiu. «Gómez de la Serna es un calzonzos», i els seus «libros pesan poco ¡como que son corcho, corcho y corcho!» va escriure enfurismat a *La Publicidad*. Llavors el va tractar de «desvirgador de cosas ya desvirgadas», de «Gran Lama» i de «hijo de tocinero enriquecido», i afegia que dempeus no deia res d'interessant, però assegut la seva veu prenia un to metàl·lic i acariciador: «Si en el mundo no hubiera sillas y mesas, Ramón no hubiera hecho nada, absolutamente nada». Tot i així, en aquella visita a Pombo, Pla sembla pressentir la tristesa de Ramón, i en traduir aquelles frases al català l'any 1929, amb la calma pròpia de la reescriptura, hi afegeix: «Però tant se val. Ramón Gómez de la Serna és un home jovial i simpàtic; amaga la seva tràgica temperatura sota una aparença de felicitat i de sociabilitat». En l'encontre de la Richmond, Pla es troba ja davant d'una gregueria fatigada, i la derrota que intueix en Ramón és total:

— Yo vivo en la nada, en la pura nada. Es la palabra que nos gusta más a los españoles. Todo es nada. Nada.

Ni darrere d'una taula, assegut a una cadira, pot sustentar ja la seva vida. Ra-

món podria signar aquell epigrama que Hölderlin va inventar per a Sòfocles, i que, traduït per Cernuda, diu: «En vano algunos intentaron lo más alegre decir alegremente; / Aquí al fin se me otorga, aquí expresado en la tristeza.» El retrat que improvisa el de Palafrugell resulta nítid:

Ramón Gómez de la Serna está sentado rígidamente en una silla, con un aire de muchacho modoso. Lleva una corbata de lazo y un traje gris. En otros momentos de su vida estuvo más gordo, más gordinflón. Ahora parece contener menos viento. El pelo, lacio y sedoso, se le ha vuelto del color del cabello que tenía Ricardo Calvo, un color pelo de jamona, reiteradamente teñido de rubio azafrán. La carne de la cara es fresca y sonrosada, carne de bebé un poco entrado en años. De tarde en tarde sopla la cañita. La presencia del alcohol le aviva los ojos y a veces parece que la lengua no le cabe totalmente en la boca. Está muy animado, habla sin cesar, y, sin embargo, se desprende de su figura un aire de fatiga y de tristeza. Parece como si estuviera cansado de perseguir la agudeza. ¿Para qué? Todo es nada.

En les paraules que Pla posa en la seva boca, sembla endevinar-se el destí de Ramón: morir a Buenos Aires desitjant morir a Madrid. Un Madrid que no va existir mai, una invenció seva; però com tot producte de la imaginació que es pretengui habitar, requereix uns topants materials sobre els quals sustentar l'al·legoria: en el cas de Ramón, aquests materials tenen un aire de museu i de segle XIX innegables, però sobre aquelles escorrialles de Rastro, sobre aquella urbanitat caducada, havia edificat la seva ciutat íntima. I qui

no té una ciutat íntima és que no té ciutat, per això a aquesta gent sense ciutat els resulta indiferent on viure o el que li pugui passar a la ciutat on viuen. Altres ens passem anys i quilòmetres regirant els materials amb què construir-nos-la, buscant el municipi on ubicar-la, vagant per conurbacions insomnes.

Resulta significatiu que Ramón sovintegés aquesta confiteria, la de l'hotel Richmond, com si en tractar-se d'una dependència hotelera subratllés que estava de pas per aquella ciutat, que preparava el retorn a cada instant per més que hagués reconstruït en un pis del carrer d'Irigoyen el seu «torreón» del carrer madrileny de Velázquez. Després dels anys de Pombo, que no sovintegés cap cenacle literari i visqués apartat dels escriptors argentins, tret de Gironde i Macedonio, resulta durament comprensible; que no volgués muntar cap tertúlia en cap dels cafès portenys que tan bé l'haurien acollit resulta calfredant.

— Vivo solitario, recluso. A veces paso tres semanas sin salir de casa. No quiero ver a nadie.

I en una de les seves *Cartas a mí mismo*, dels anys cinquanta, insisteix: «He llegado a la soledad suprema en esta ciudad, que se puede pasear de arriba a abajo sin encontrar a ningún conocido.» Era una solitud gairebé triada, un recolliment propi potser de la vellesa, però també d'una enyorança opaca. Va fer com si estigués de pas, com si fos un conferenciant —les conferències l'havien portat per primera vegada a aquella ciutat l'any 1931: «sabido es que la Argentina es la primera consumidora de conferenciantes del mundo», però llavors delerava prolongar la seva estada—,

mentre que aquesta vegada era un confe-renciant que vivia obsedit pel retorn, per la impossibilitat del retorn:

— Yo no sé donde moriré. Probablemente aquí. Tengo la absoluta convicción que no vendrá nadie a mi entierro. Lo que usted oye: nadie. Es decir, vendrá detrás del féretro uno de estos perros que asisten a los entierros que no son concurridos, a los entierros solitarios. También barrunto que Marañón, que está en todo, tiene el proyecto...

Aquests punts suspensius amb què Pla interromp les paraules de Ramón, que volia parlar-li del projecte de Marañón de proposar-lo per al premi que havia instituït Juan March, fan de Don Gregorio un gos de soterrar. I no és aquest l'únic plec de sentit d'aquests puntets suspensius... aparentment inofensius...

Potser el seu títol més reeixit sigui el de la seva autobiografia, *Automoribundia*, publicada ja a Buenos Aires. Es tracta d'una immensa esmena contra la ressignació d'aquella màxima: filosofar és aprendre a morir. Ramón, en aquelles pàgines, descriu l'aprenentatge de la mort amb ironia de suïcida orgullós. Quan va prendre aquella copa amb Pla, en aquestes taules, ja només li'n quedaven unes quantes pàgines per morir, i molt poc orgull. En aquella *Automoribundia* de 1948 ja havia dit, en comentar la primera de les estades que havia fet a aquesta ciutat: «En Buenos Aires me puse a vivir de nuevo como si no me fuese a ir nunca», cosa que ja havia sentit a moltes ciutats. Això no passaria fins al seu tercer viatge, la seva fugida cap a Amèrica l'any 1936, erroritzat i horroritzat. Una nit, en sortir de Pombo li va dir a la seva dona: «—Voy a tener que clausurar mi

tertulia porque los españoles quieren matarse unos a otros». Pocs dies després va posar una prestatgeria enciclopèdica tapant la porta perquè no sabia qui l'aniria a matar. Va passar dos nits i dos dies esqueixant originals, projectes i esbossos, «por un solo momento creí que la temática del tiempo había variado y eso me costó mis borradores más queridos». Va trametre per correu els seus llibres i, amb l'excusa del Congrés del PEN Club que havia de celebrar-se a Buenos Aires i la influència de ser cofundador amb Azorín del PEN madrileny, va reservar dos passatges a Amèrica, cap a on marxaria a finals d'agost. Totes les seves pertinences foren regalades a la portera de sa casa, perquè els seus amics i la seva família se sentien incòmodes amb tan comprometedor llegat. I va arribar a Buenos Aires amb la desorientació de qui ha perdut, entre d'altres coses, l'equipatge: en triar casa, com sempre havia fet a cada mudança, va comprovar amb una brúxola que estigués orientada al Nord, i només quan ja hi estava instal·lat va adonar-se'n que a Buenos Aires la brúxola assenyala el Sud.

I el Sud és el que veuria per sempre més des de la seva finestra, i seria el païsatge dels seus dies més precaris, salvats en primera instància només per un préstec amabilíssim d'Oliverio Gironde. La seva solitud, triada o no, era també determinada per la precarietat material, perquè no sortir de casa és la millor manera d'estalviar. I tornar a Madrid era un somni que podia transformar-se en malson. A Buenos Aires, encara podia sobreviure amb les col·laboracions a la premsa; defugia, però, les proposicions que implicaren una integració en la vida social, com fer classe a la Universitat. En canvi, a Madrid, les possi-

bilitats de viure d'escriure eren ben incertes, si no una manera de xantatge, com quan el director d'*Arriba* li va demanar de canviar les *greguerías* per qualsevol altra cosa, i Ramón va decidir abandonar aquells plans. Espanya semblava —era— inviable:

— Parece existir el proyecto de sugerir a los escritores que escriban artículos pidiendo mi regreso a España. Pero en España ¿cómo podremos defendernos? ¿Se pretende someterme a la prueba de vivir del agua del Lozoya y del aire del cielo? Se escriben artículos sobre mí, pero mis libros no se venden; están siempre en depósito, sumidos en su sueño eterno. [...] Los libros, la venta nula de mis libros es obsesionante.

Tot i així, a Amèrica la seva economia era de dimensions diàries, setmanals a tot estirar. Ja ni tan sols l'il·lusionaven les seves conferències, que ja no eren tan ben enteses com durant l'efervescència dels anys trenta, i fins i tot se sentia decebut per aquell públic argentí de conferència que tant havia estimat: «en una conferència de escenario, al final, sintiéndome un gran actor mimé la escena del morir, i me morí». Sovint aquests encarrecs donaven sorpreses: explica a Pla que havia anat a Santiago de Xile a fer unes conferències i, després de l'esforç descomunal de travessar els Andes, un cop dictades, li comunicaren que els diners consignats per a pagar-li-les no havien tingut més remei que gastar-los en la calefacció d'una facultat. Altres vegades, les pressions per a modificar les seves premisses estètiques convertien en inacceptables les feines; i sovint els articles publicats comportaven setmanes, mesos d'esperes infructuoses sota l'amenaça constant de la misèria.

— A mí, en realidad, no se me da el dinero. Es un hecho incuestionable, axiomático, definitivo. [...] No, el dinero no se me acerca. Pasan los días, los años, ha pasado la vida y el dinero continúa siendo para mí un mero pretexto de conversación. [...] Y aquí me tiene usted, hecho un español de cuerpo entero: soy una mezcla de prócer, de mendigo y de pícaro. Es lo que somos todos, en definitiva.

A Buenos Aires Ramón va perdre les primeres dents, i com si amb elles s'escapés el seu somriure, ho descriu a la seva autobiografia de la següent manera: «Después de todo, gracias a que los dientes no son demasiado duraderos, no morimos demasiado endeudados por el querer comer, y gracias a eso también no llegamos a devorarnos los unos a los otros.» La fam: aquest factor, com a possible explicació de perquè el trobava menys «gordinflón», li va passar desapercebut a Pla —que va dedicar unes quantes planes d'aquell reportatge a què bé que es menja a Buenos Aires—, quan és la raó per la qual pràcticament no hi ha escriptors obesos, i dels que n'hi ha, cal sospitar, com de Camilo José Cela. Diu Pla que Ramón va dir-li:

—Le diré que acabo de recibir una carta de Camilo José Cela. Sí, Cela me ha escrito. Me dice que debo entrar en la Academia. Me ha sorprendido. Yo no sé si debo entrar en la Academia. En la Academia se muere mucho, se muere dentro, mucha gente. ¡Lagarto! No podría ocultarle que en la docta corporación hay unos personajes de una enorme ancianidad, verdaderos lamas del Tibet. Però también hay personas más jóvenes. Y estos son los que mueren en la Academia.

Ramón es manté ferm en una única convicció: la literària, i rebutja integrar-se en el món institucional sota cap de les seves formes si la literatura està damunt de la taula. Pensa que l'Academia, que podria ser el seu respirall material, no és sinó «la casa de las convenciones, donde se aseveran todas las categorías y se entra en la sala de la media luz triste, en el despacho del brasero senil». Qualsevol humiliació li resultava acceptable, tret del sacrifici de la seva idea de la literatura. «La literatura no es sólo la obra hecha, sino la independencia y la dignidad mientras se hacía, manteniéndose insobornable». Pocs, molt pocs, poden enorgullir-se d'haver romàs dempeus, d'haver continuat sent veritablement escriptors en temps d'indigència.

Si no hagués estat per aquell poeta que escrivia per a ser llegit al tramvia, Ramón Gómez de la Serna hauria mort d'inanició. Molts anys després de consumir-se el préstec que li va fer Gironde va escriure en una de les seves *Cartas a mí mismo*:

Querido Ramón: / Te va a sorprender esta carta en que te voy a pedir dinero./ ¿Quién mejor que tú para dirigirte esta pretensión? [...] Te parecerá una paradoja esta pretensión mía, pero sólo tú sabes lo justificada que está. [...] Nadie como tú enterado de cómo me urge, pero también más enterado aún de que no significa nada la urgencia para él y no le mueve a dar un paso hacia nosotros. [...] No he tenido más remedio que escribirte esta carta porque sólo ante ti no siento el pudor de pedir, pero tú me dirás también con la misma franqueza que no tienes y que franqueza por franqueza tú tampoco tienes vergüenza de decirme que no puedes. [...] El dinero es la ausencia absoluta y cuando no lo

tenemos es cuando podemos no tener sombra en la obscuridad, pues para proyectar cierta sombra tenemos que tener luz alrededor.

I això ho sabem molt bé els qui trebalem de nit, com ho feia sempre Ramón. La inspiració noctívora beneficia sempre, en primera instància material, al cobrador de la companyia elèctrica. Sovint només a ell.

Ramón moriria de tristesa exasperada. Els intents de recuperar-lo com a figura intel·lectual per part de l'Espanya postguerrera que volia entrar a la UNESCO eren més interessats que no amistosos, més mesquins que no literaris. En plena desesperació per tornar, el 1949 ho fa provisionalment per mediació de la gent de l'Ateneo de Madrid. Els primers dies, sembla que tot va bé: torna a la seva tertúlia, pronuncia conferències, assisteix a àpats diversos a Madrid i Barcelona, passa uns dies a Sitges, és entrevistat a la ràdio, la premsa li ret gran atenció i molts escriptors el visiten encuriosits. Però segons creix l'atrafegament de la seva visita augmenta la seva tragèdia fins convertir-la en paròdia. Realitza una visita al dictador, com a mostra d'agraïment per haver-li concedit aquella gràcia. I hi acudeix amb un jaqué de lloguer; això és el que més li va doldre.

Des d'aquell moment, molts escriptors li donen l'esquena, i la indigència cultural d'aquells anys d'eclipsi d'intel·ligència van fer la resta. L'Espanya que havia deixat en 1936 ja no existia en 1949, ell ja era una figura del passat, a sobre d'un passat incòmode, que només era aprofitable pel règim com a figura històrica, com a renom, però no com a nom.

— Observé, en el curso de nuestro viaje, que si los primeros días de nuestra estancia estuvimos rodeados de gente, a medida que fueron pasando los días, el grupo se fue adelgazando y disolviendo. El interés, sospecho, fue decreciendo. Cuando tomamos el barco en Bilbao, para regresar aquí, nadie nos despidió. Nos marchamos en una soledad total, completa.

En realitat, era una solitud conreada pel seu posicionament definitiu al costat de la dictadura, encara que fos desesperat, incomprensible. A Bilbao, la seva darrera conferència fou boicotejada: es va trobar una sala buida. Fou un convidat sense convidant. De tornada a Buenos Aires, aquella visita humil·liant amb parracs llogats el va marcar definitivament. Més tard, la seva candidatura al Premio Nacional de Literatura amb *Las tres gracias*, presentada pel director general de Propaganda, el seu mentor de l'ateneu Pedro Rocamora, resulta derrotada, i sofreix una gran desil·lusió, pròpia d'un il·lús. Somia també amb el premi March, que li podia possibilitar econòmicament tornar al seu país, però també li resultaria reiteradament esquiu. Tot havia estat inútil. Banderat pels escriptors espanyols de l'exili, unes declaracions en favor de Perón el van aïllar també de bona part del món cultural argentí i perd, durant cert temps, les col·laboracions a la premsa. La mort d'Ortega y Gasset el sacseja també aquells mateixos dies. Simptomàticament, vora la setantena d'anys i malalt, escriu aquelles *Cartas a mí mismo*: veu amb tota nitidesa que ja no té ningú a qui escriure: «La gran soledad del presente me hizo comenzar en América esta correspondencia conmigo mismo. [...] En un mundo ensombrecido y sin corres-

pondencia, estas cartas aseguraron la entrada de algún sobre en el buzón de mi puerta, cuando yo estaba lleno de inquietante hambre», explica, i afegeix que són cartes d'una «sinceridad desplanhada, estilo fosa común, estilo emigrante sin nadie en el mundo.». Quan tramet aquestes cartes, la frase gregueritzant ja se li ha tornat desganada:

Mi querido Ramon: / Estoy y no estoy. [...] Tú mueres de la misma herida que yo y no necesito escribímelo porque estas cartas serán al mismo tiempo respuestas de sí mismas, las únicas cartas que quedan contestadas al escribirlas ¡menos mal! / Tú te ahorras por lo menos el trabajo de la contestación, es decir, me lo ahorro yo mientras escribo. / ¿Pero qué más pura coincidencia que ellas? / Es a ti al único que no puedo ocultar nada, aunque me cueste mucho revelar lo inocultable. / Hoy hace frío y el frío nos entierra, [...] me definiendo aquí, pagando a duras penas alquiler, comida y luz. / En cuanto pierda el equilibrio y me caiga hacia atrás en la butaca en que escribo ya sé que apareceré en ese valle solitario, lleno de crepúsculo todo el día. [...] Está próxima a despertarse la ciudad, a engañarse otra vez, a no saber que el no pensamiento es lo único que salva del torrente que nos quiere empujar a la catástrofe, y de la catarata a la cascada, y de la cascada al mar.

Devorat per la història, la història va vomitar aquest exiliat de l'exili. El 1962, el govern argentí li concediria una pensió vitalícia de cinc mil pesos al mes. Un cínic dibuix de Mingote el representa aquells dies assegut a un escriptori, amb un mig somriure sosté una pipa, el fum allargassat

per damunt del cap, i en les seves ondulacions, escriu: «pensión vitalícia»; ploma i tinter en mà, al costat d'una pila de llibres, un garbell de fulls emplenats i molts més de buits, i un periòdic on es llegeix la notícia. El peu de la caricatura diu: «Ahora una buena pipa y a seguir escribiendo cosas de España». Mentre es trobava a l'hospital, greument malalt, rep la notícia que tan llargament havia esperat: li concedeixen el premi March, per unanimitat del jurat, que foren Melchor Fernández Almagro, Gonzalo Torrente Ballester, Antonio Buero Vallejo, José Hierro, Dámaso Alonso, el P. Félix García i –segons una biobibliografia ramoniana no sé del cert si malintencionadament ignorant o ignorantment malintencionada– un tal senyor Pla, que va excusar la seva assistència. Ramón va morir pocs mesos després, a Buenos Aires.

Todo es nada, amigo Pla. Vivo en la nada, en una nada de unas proporciones inmensas.

La gregueria franquista de Gómez de la Serna va sortir malament, i els seus llibres van quedar oblidats a sota; la de Pla –com la de molts altres– va sortir bé, per això va poder fer-la oblidar sota els seus llibres –altres no, i van haver de preparar-se altres estratègies d'oblit. La infinita pietat amb què Pla decideix no retratar la burgesia catalana és la seva roba llogada. (Aquest

retrat hauria pogut ser la ruïna moral i potser també material d'una part de la societat barcelonina, un cop del qual l'hauria estat impossible refer-se, i del qual hauria sorgit, sens dubte, una Barcelona i una Catalunya nova i més digna. Només un gran escriptor, un escriptor immens, com Pla, que a més a més hagués estat colze a colze amb les persones que van prendre les decisions més irresponsables i tràgiques de la nostra història, també com Pla, hauria pogut concretar el que de vegades ja s'albira en moltes de les seves pàgines.) Les obres memorialístiques més importants d'aquestes dues literatures estan separades per la fam. I per la incomprensió: Pla mai no va entendre Gómez de la Serna, i dubtava que ell mateix ho fes: en la nota necrològica afegiria als fragments autoplagiats: «no crec que hi hagi hagut ningú –ni ell mateix– que ens hagi pogut dir què es proposà, què volgué, a què aspirà.» Pla, que considerava la gregueria com una pràctica gregària, una espècie de dadaisme moderat, va llegir tota l'obra de Ramón com una successió de gregueries. «Todo es nada», fou la darrera gregueria que va sentir Josep Pla de la pròpia veu de Ramón Gómez de la Serna. «Y después –conclou el cronista– me fuí con un estado de ánimo lóbrego, de una pesadumbre difusa y vastísima.» ▢

Buenos Aires, agost de 1998
Barcelona, 1999